

РАЗВИТИЕ НА ИЗТОЧНАТА КРИЗА ДО ВОЙНАТА ПРЕЗ 1877-1878 Г.

Част III

автор: К.ГЕРБОВ

<http://nauka.bg/forum/index.php?showtopic=13532>

3.1. Европа срещу Турция в защита на християните

За първите, близо два месеца на Сръбско-турската война, успехите на черногорците били по-осезаеми. Те успели да се настанят трайно в Херцеговина, но турците непрекъснато ги атакували от всички страни. На 4/16 август при местността Кучима, край тогавашната граница на Черна гора с турска Албания, станало едно от най-големите сражения. Дават се сведения за участие в него на 20 хилядна турска войска, съставена от низами и башибозуци. Под ръководството на новоназначения главнокомандващ Махмуд паша (старият по това време бил обкръжен в Требине), те се отправили към границата на Черна гора, но били пресрещнати от черногорците и настанал ръкопашен бой. Половината от състава на турската армия били избити или ранени. Пленени били 6 турски знамена. Черногорците дали 600 убити.

Остатъкът от армията на Махмуд паша отстъпил към Подгорица, но при опита след няколко дена отново да нападнат черногорците, турците отново били разбити при крепостта Медун, където в намиращата се там пропаст загинали 3500 от тях. От този момент Черна гора била напълно защитена от турски нападения, а цяла Херцеговина и Стара Сърбия били в ръцете на славяните.

Добри новини имало и на югоизточния фронт. Турското настъпление било спряно и сърбите преминали отново в атака. На 13/25 август след едноседмична тежка битка, водена в Моравската долина срещу турската армия, предвождана от главнокомандващия Абдул Керим паша, сръбските сили под командването на Михаил Черняев и с участието на много ново-дошли руски запасни офицери и доброволци, успели да изтласкат про-

Сражение между черногорци и турци при Кучима, сп. „Всемирная иллюстрация“ от 28 август 1876 г.

тивника обратно до турската граница и да освободят почти цялата територия, заета до тогава от противника.

На другия ден 14/26 август сръбският княз Милан, посъветван от английския генерален консул в Белград Уайт, в присъствието на министър-председателя на Сърбия Йован Ристич заявил в сръбската столица на представителите на европейските

велики сили, че е съгласен да започне преговори за прекратяване на военните действия, с цел да се избегнат по-нататъшните безполезни кръвопролития. Времето за предлагане на мир не било избрано случайно. Сърбия заставала донякъде като равностоен участник в преговорите, а не като победена страна. Консулите незабавно съобщили решението на своите правителства, които предло-

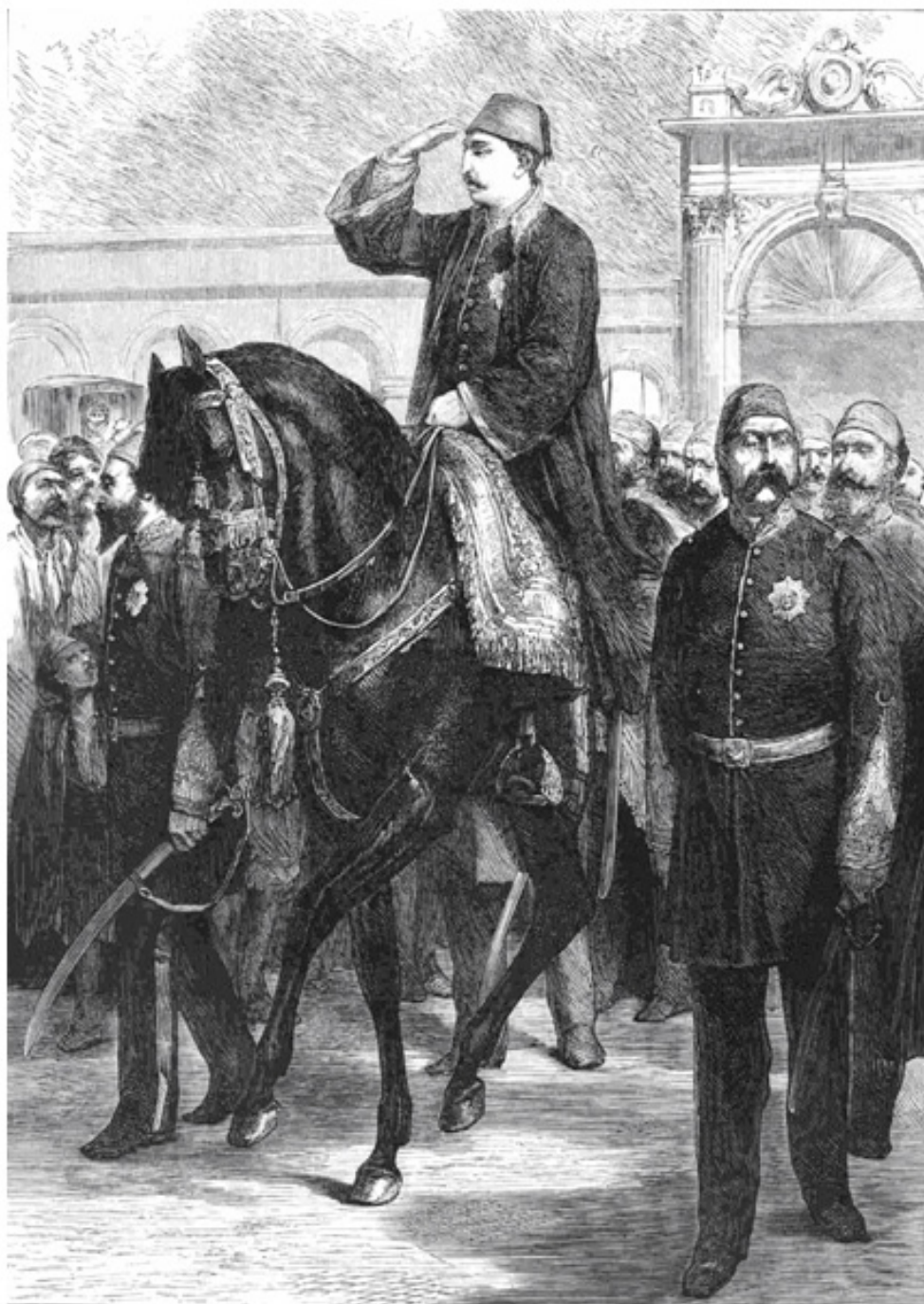
Сърбите превземат обратно от турците южния редут при Алексинац, сп. „Всемирная иллюстрация“ от 4 септември 1876 г.

жили още преди това посредничеството си за водене на мирни преговори.

Тък по това време приключило пребиваването на султан Мурад V на турския престол, без той да препаше сабята на Осман. Казват, че десет дена след възкачването си, получил психично заболяване. Вероятно за това допринесъл шокът с убийството на двамата негови министри. По предложение на Мидхат паша съветът на министрите на Турция в присъствието на висши сановници, решил да обяви промяна на престола и да прогласи за султан брата на Мурад V - Абдул Хамид ефенди. На 18/30 август шейх-ум-исламът чрез манифест тържествено обявил, че съгласно турските държавни закони и кора-

на, дотогавашният султан е признат за неспособен да продължи царстването си и на негово място на престола е възкачен султан Хамид II.

На следващия ден новият султан, след като направил тържествено посещение (селямлик) на древната джамия Еюб, встъпил в длъжност и утвърдил министерския съвет в същия вид, в който той бил дотогава. На 23 август/4 септември, била направена все пак една промяна, като за военен министър бил назначен Редиф паша, а Абдул Керим паша останал само главнокомандващ. Церемонията по опасване със сабята на Осман била извършена на 26 август/7 септември.

Султан Абдул Хамид II се отправя на селъмпик към джамията Еюб, сп. „Всемирная иллюстрация“ от 11 септември 1876 г.

от своите правителства, посланиците трябвало да връчат официално на турското правителство „тъждествени ноти“. В тях се заявявало, че държавите-гаранти на Парижкия мирен договор от 1856 г. поемат посредничество за установяване на примирие между Сърбия и Турция и възлагат на своите представители в Цариград да направят предложение за това пред Портата. Нотите били връчени от всеки посланик индивидуално на 21 август/2 септември. При оформянето на условията за сключване на мира Сърбия и Турция нямали право на глас, те били длъжни да приемат решението на държавите-гаранти. Временните успехи на някои от армиите не тряб-

вало да оказват влияние върху окончателните решения.

За политическата ситуация в този момент в записка до Александър Горчаков Николай Игнатиев пише: „Не бива да се отдаваме на илюзи-

След смяната на държавния глава на Османската империя представителите на великите държави в Цариград пристъпили към осъществяване на посредничеството си за сключване на мир между воюващите страни. На основата на „тъждествените“ (еднакви) инструкции, които получили

ята, че при сегашното положение на нещата в Турция преговорите с Портата ще бъдат лесни. Подчинявайки се на влиянието на невежата и фанатизирана тълпа, ръководена от политически интриганци, отличаващи се с липса на принципи и убеждения и със своята необузданост, османското правителство с труд ще се вслуша в съветите на Европа. Ще трябва да се говори смело, твърдо и решително, като исканията на държавите се подкрепят със заплаха за действително прекъсване на отношенията и може би даже с незабавни военни демонстрации. Всяка слаба и нерешителна постъпка [на посланиците] в Цариград, която не е придружена от истински мерки за сплашване, само би подготвила нов неуспех и окончателно би компрометирала достойнството на държавите, особено пък на Русия, на която източните християни възлагат всички свои надежди."

Игнатиев не присъствал на началото на преговорите в Цариград. В средата на юли той заминал в отпуск, който донякъде бил и принудителен, тъй като след преврата в Турция и промяната на политическия курс на Портата, руският посланик получил заплахи за живота си. „Моето положение стана извънредно тежко - пише той, - дори опасно, а скоро и непоносимо, когато руските доброволци се явиха на турска територия в първите редове и начело на сръбските войски." Игнатиев не успял дори да връчи акредитивните си писма на новия султан Мурад V. През цялото време

до средата на октомври руското посолство в турската столица се управлявало от Александър Нелидов.

Непосредственото водене на преговорите между европейските държави-гаранти и Портата било поето от Англия. След общественения натиск, оказан върху английското правителство, то само предложило да поеме тази роля, а останалите държави приели. Английският посланик в Цариград Хенри Елиът се явил пред великия везир и му съобщил искането на европейските държави Турция незабавно да обяви примирие, след което да започне преговори със Сърбия и Черна гора за уреждане на траен мир. Примирието трябвало да се отнася също и за Херцеговина и Босна. Следвайки дадените му инструкции, Елиът предупредил, че ако Портата реши да откаже, то след протеста, възникнал в Англия по повод турските ужаси в България, неговата страна няма да има никаква възможност да попречи на намесата на „една друга държава". Намекът бил ясен: ставало дума за Русия.

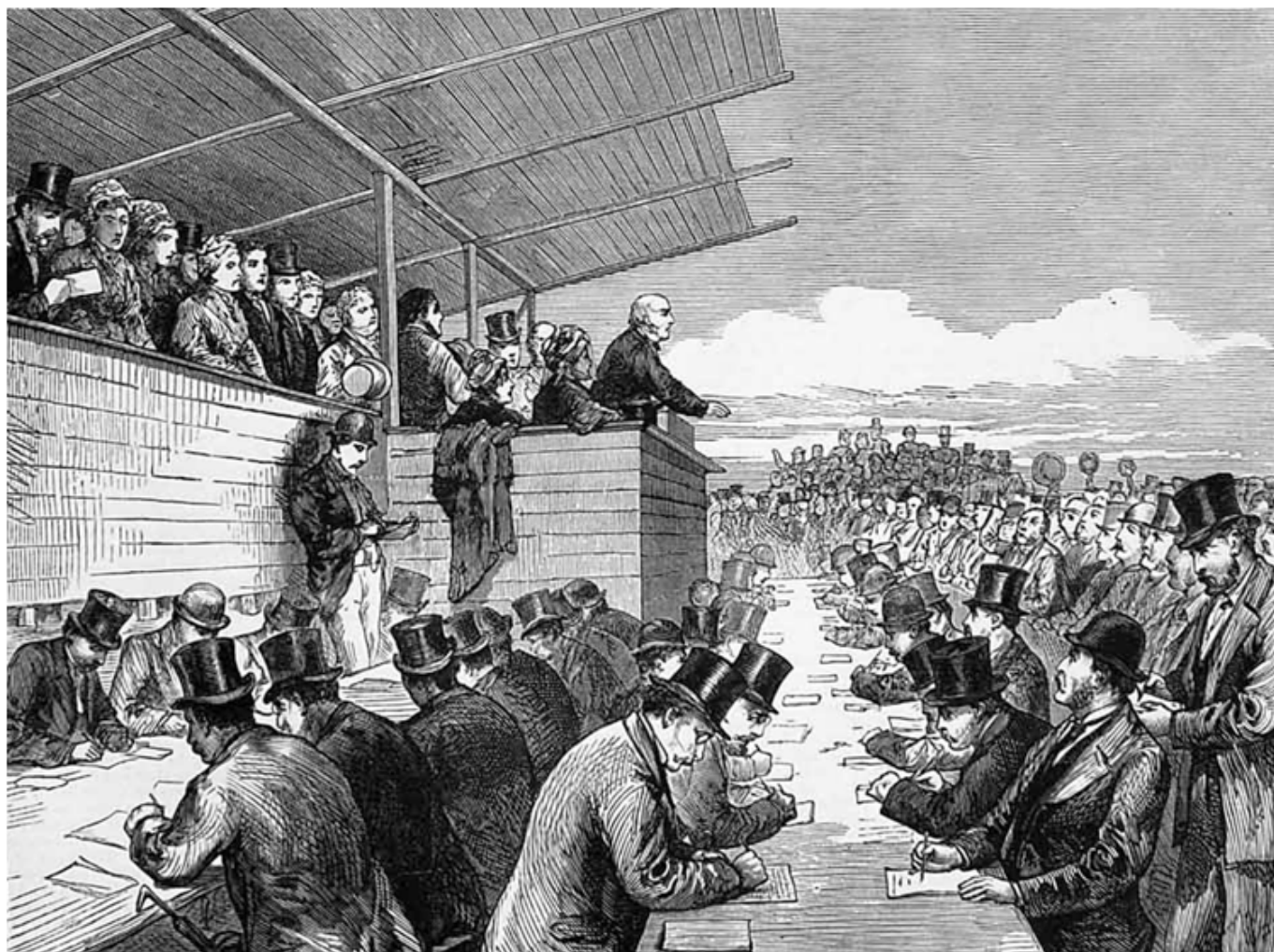
Изявленията на английския посланик изумили великия везир и той не можал да даде някакъв определен отговор. Впоследствие от турска страна били представени определени възражения и изисквания, все израз на несъгласие с действията на посредничеството. Едно от възраженията било, че колективната намеса на „съюза на християнските държави" във вътрешните работи на Турция,

щяло да раздразни мюсюлманските ѝ поданици. Разговорите по този въпрос продължили цяла седмица.

Докато английският парламент бил в почивка, в кралството продължила мощната кампания на общественото движение срещу действията на действащото консервативно правителство на Дарби-Дизраели. На многобройни митинги изявени деятели на опозиционната либерална партия призовавали правителството да се откаже от туркофилската си политика. На един от митингите маркиз Хартингтон - водач на Либералната партия, предложил Англия по отношение на Източния въпрос да действа заедно с Русия. Уилям Гладстон

на друг голям митинг, провел се в Блэкхийт на 28 август/9 септември, в присъствие на 12 000 души отишъл по-далеч, и призовал в случай на необходимост Англия сама да предложи съдействието си на Русия.

В речта си на митинга Гладстон говорил за зверствата и насилията, извършени от турците срещу българите и продължил: „Замесено ли е в тях отоманското правителство? Да, то е могло да ги предвиди, защото е познавало хората, които са били на служба при него. Но наказало лицата, които се стремили да доведат до знанието на всички извършените злодеяния и наградило главните престъпници. Сега искат да постъпят

Уилям Гладстон говори против турските зверства на многохиляден митинг в Блэкхийт, Англия, сп. „The Illustrated London News“ от 16 септември 1876 г.

със Сърбия, както с България... Необходимо е да се прекратят зверствата и тези, които имат възможност, но не им попречат, трябва да носят отговорност за това. Европейските държави трябва да сложат край на жестокостите и слава на тази държава, която стори това на практика."

Германското общество също подкрепяло действията срещу Турция. На 31 август/12 септември в берлинския вестник „Национал цайтунг“ било публикувано възвание, призоваващо германския народ на митинги за съставяне на петиция до император Вилхелм с призив към него: да сложи колкото се може по-скоро край на неспособното и жестоко турско управление.

На 1/13 септември в Цариград се провел голям съвет, в който участващите министри, висши сановници, генерали и пр. разгледали предложението на европейските държави за незабавно преустановяване на военните действия. На другия ден Портата отговорила на английския посланик, че за момента на турското правителство не било изгодно да сключи примирие, но то било съгласно да започне преговори за траен мир, при изпълнение на следните условия: 1. заемане от турски гарнизони на всички сръбски крепости, които до 1857 г. били в ръцете на турците; 2. събаряне на крепостите, построени от сърбите след тази година; 3. признаване на Турция правото да запази или не княз Милан на сръбския

престол; 4. съкращаване на личния състав на действащата сръбска армия до 10 000 човека; 5. построяване на железен път през Сърбия, свързващ австрийската с турската железопътни линии; 6. заплащане от Сърбия на разходите за издръжката на турската армия до момента (контрибуция) или при недостатъчност на средствата - увеличаване на данъка на васалното княжество към сюзерена Турция.

По отношение на Черна гора Портата предлагала да се възстанови нейното статукво преди войната. За Босна и Херцеговина въобще не се споменавало. Отговорът на Турция завършвал със заявлението, че при приемането на тези условия, тя веднага ще преустанови военните действия.

Условията, били на практика неизпълними, или както се изразили някои - „нарочно неизпълними“. Действително, абсурдно е на търсещата своята независимост, подкрепяна и от много европейски страни Сърбия, да ѝ се предлага да се върне в условията на 1857 г. По-интересно е предложението 5, с което изглежда Турция се е опитала да привлече на своя страна Австро-Унгария. По това време австрийският капитал живо се е интересувал от построяването на железница, свързваща Виена с Цариград.

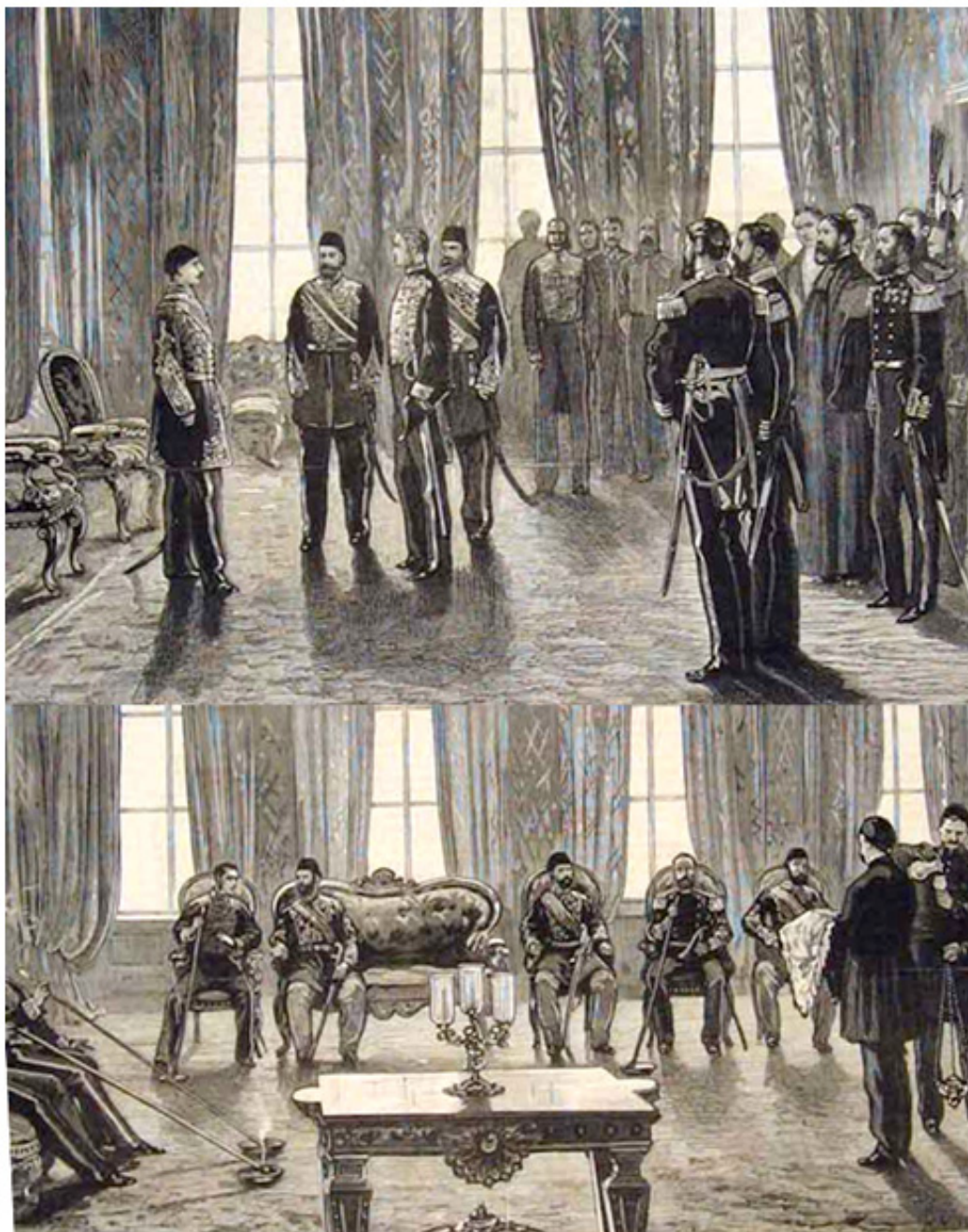
Представяйки своите абсурдни условия, Турция обявила, че ще преустанови военните си действие в продължение на осем дни и намекнала, че срокът може да бъде продължен

в зависимост от продължението на предварителните преговори. Сключено било и официално примирие за времето от 4/16 до 12/24 септември. Макар на практика то да не било спазвано строго от страна на турците, преговорите в Цариград продължили, като усилията на представителите на европейските държави били насочени за постигане на по-продължителен срок на прекратяване на военните действия.

В същото време между правителствата на шестте държави-гаранти протичал усилен обмен на мнения относно съдържанието на програмата с условията, която те трябвало да предложат на Турция, за да се постигне траен мир на Балканите. В изказаните мнения имало сближения и различия. Всички кабинети единодушно признали, че в основата на преговорите трябва да бъде заложено безусловното запазване на политическите и териториалните права, с

които се ползвали Сърбия и Черна гора до началото на войната, като едновременно с това се подобри максимално участието на християните в Херцеговина, Босна и България.

Разногласията били по някои съществени детайли. Русия, подкрепяна от Германия, Франция и Италия приемала запазването в Сърбия на статуквото от преди началото на войната,

Английският посланик Хенри Елът представя акредитациите си на султан Абдул Хамид II в двореца Долма Бахче, сп. „The Graphic“ от 21 октомври 1876 г.

но считала, че на Черна гора трябвало да бъдат направени известни териториални отстъпки. А за трите славянски провинции държала, те да имат същата автономия, с каквата се ползвали до тогава Сърбия и Румъния.

Англия считала, че „подобряване на участва на турските християни“ можело да бъде постигнато, като на трите славянски провинции се даде реформирано (преустроено) управление, със запазване на неговата пряка зависимост от правителството в Цариград. Австро-Унгария също била против даването на автономия на Босна и Херцеговина. Такава постановка била заложена и в нотата на граф Андраши, която вече била приета от Турция. Дуалистичната монархия се стремяла да не допусне на нейните граници да се образуват полунезависими славянски държави, тъй като това щяло да даде основание на славяните от намиращите се тогава под австрийска власт Хърватия, Далмация и Илирия да поискат и те същите политически права.

Накрая било постигнато съгласие „върху почвата на английските предложения“. Техен автор бил Дизраели, станал през лятото на 1876 г. лорд Бийкънсфийлд. В писмо до лорд Дарби от 23 август/4 септември 1876 г. той изложил своите виждания за по-нататъшното развитие на Източната криза. Дълбоко съмняващ се в бързото постигане на съгласие между европейските държави-гаранти и Турция, първият министър на британ-

ското кралство предполагал, че преговорите между двете страни ще се проточат до пролетта. До тогава Русия и Австрия щели вече да постигнат споразумение и да придвижат армиите си към Балканите, за да решат чрез военна намеса Източния въпрос.

Британският премиер считал, че кралството непременно трябва да участва в това „решаване“ и то като водеща страна. „Разделянето на балканските земи между Русия и Австрия трябва да стане с приятелската помощ на Англия“, била идеята на Дизраели. На тази основа той предлагал: на Сърбия да се признае статуквото от преди войната, а на Босна, Херцеговина и България да се даде административна автономия. В заключителната част на своя план записал: „Цариград със съответните му райони да бъде обявен за неутрален град и да бъде превърнат в свободно пристанище под защитата и опеката на Англия.“

Това било веруването на Дизраели, с което той запознал Дарби конфиденциално. Последният естествено, предложил като програма за урегулиране на мира в Европа, която да бъде официално издигната от Англия за разглеждане в Цариград, само това, което било казано за княжеството и трите провинции. Тук не се третира въпроса за Черна гора, тъй като нейния статут на автономно княжество се възприемал без възражения, но това не било отразено в официален документ.

В пресата е публикувана информация за казаното от лорд Дарби по време на срещата с депутацията, излъчена от големия митинг, състоял се на 30 август/11 септември в лондонското Сити, на който била издигната идеята за даване на автономия на Босна, Херцеговина и България. Пред членовете на депутацията, водена от кмета на Лондон и включваща трима члена от палатата на общините, английският външен министър споделил, че правителството поддържало териториалната неприкосновеност на Турция, тъй като без война нямало как да се прекрати нейното съществуване. Никой в Англия не противоречал на желанието за разширяване на автономните права на турските провинции, но това било свързано с преодоляването на значителни препятствия от местно естество. На този етап великите държави трябвало по-бързо да достигнат до общо съгласие помежду си, за да накарат воюващите страни да сключат примирие и след това да започнат преговори за осигуряване на траен мир.

По въпроса за извършените жестокости от страна на турците в България, лорд Дарби отговорил на депутацията твърде формално: щели да бъдат взети мерки, за да бъдат наказани престъпниците и така да се възпрепятства повторението на такива случаи. По повод на издигнатото предложение за пълно изгонване на турците от Европа, министърът казал, че това било неосъществимо. Щяла да започне всеобща религиозна война, съпро-

водена с още по-големи жестокости.

Дарби се изказал остро и против предложението за преждевременно свикване на английския парламент за разглеждане на въпроса за бъдещата източна политика на кралството с оглед започването на преговорите с Турция (по това време парламентът бил във ваканция). Членовете на депутацията се опитали няколкократно да прекъснат външния министър, тъй като неговите отговори преминали в дълга реч. Все пак накрая били направени опровержения на неговите думи и му било препоръчано Англия да действа на изток заедно с Русия.

Според граф Игнатиев в началото на септември Хенри Елиът връчил на Портата предложение мирните условия да се базират на следните принципи: 1. възстановяване на *status quo* в сръбските княжества, като всякакво влошаване на тяхното предишно положение е немислимо; 2. започване в Босна и Херцеговина на административни реформи, насочени към местно самоуправление; 3. даване за България на подобни гаранции срещу връщането на предишното лошо управление в тази област.

Както се вижда, първоначалната идея на Дизраели за „даване на местно самоуправление“ на Босна, Херцеговина и България, е видоизменена с формулировките: „започване на административни реформи за местно самоуправление“ за първите две провинции и „даване на гаранции срещу

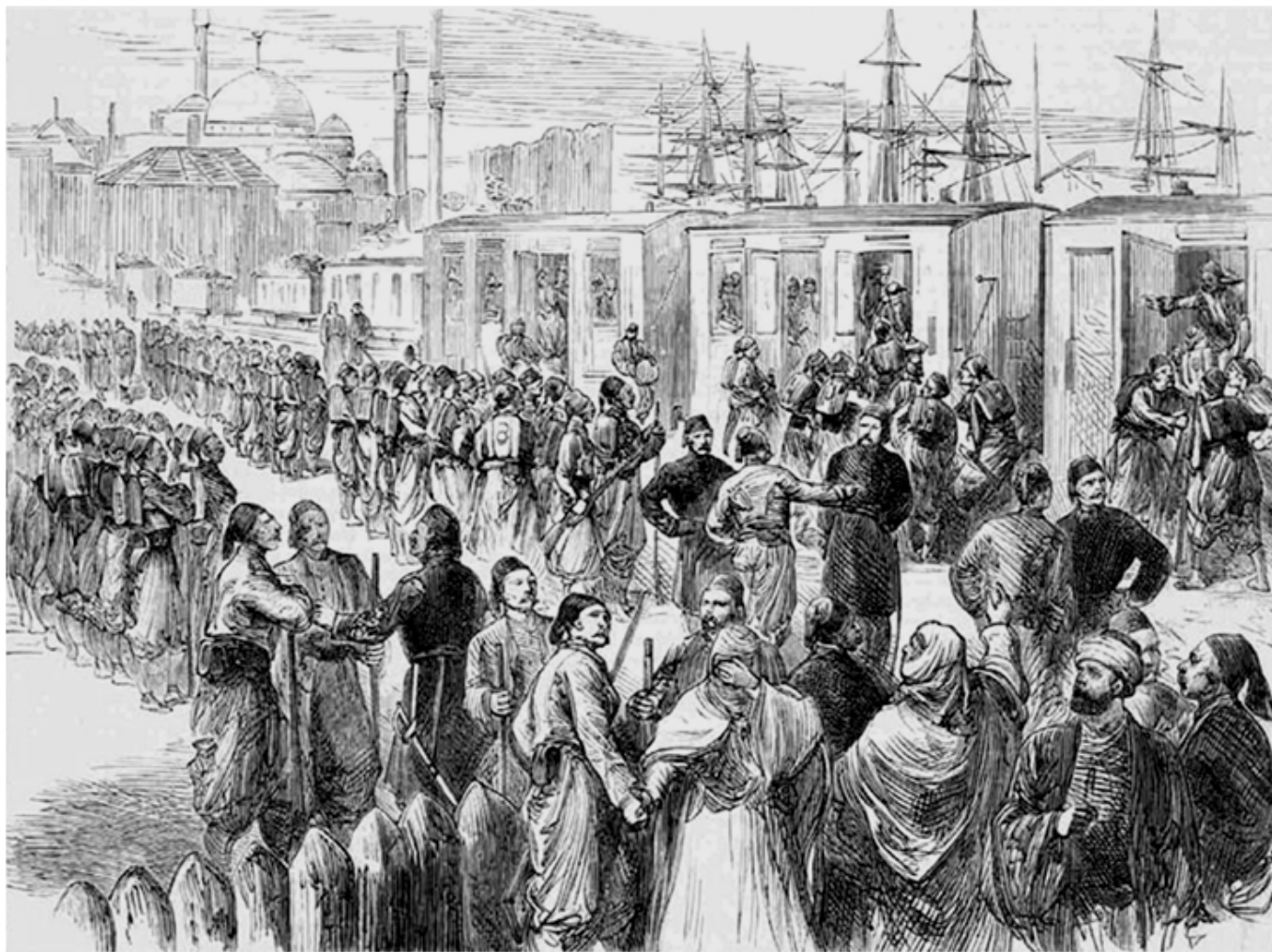
лошо управление“ за България. От бележките на граф Игнатиев и изказванията на лорд Дарби става ясно, че под „реформи за местно самоуправление“ се разбираше: предоставяне на населението на възможност да контролира правителствените чиновници; даване на свобода на християните, еднаква с тази на мюсюлманите; осигуряване на населението на защита срещу прояви на произвол от страна на турските власти. Формулировката „даване на гаранции“ за България се среща в съобщенията от това време и като: „даване на България на гаранции за опазването ѝ от избухване на мюсюлмански фанатизъм“; също и „даване на действителни гаранции срещу възобновяването на жестокостите“. Прилагането на предлаганите мерки трябвало да се наблюдава от специална европейска комисия.

Идеите за управлението в Босна, Херцеговина и България на този етап били по-общо формулирани. Все пак било полезно да се разбере дали Турция ги признава предварително в този вид. Ако Портата се окаже сговорчива, следвало да се продължи по-нататък с уточняване на подробностите. Но ако първоначалните предложения не бъдат приети, тогава трябвало да се помисли за използване на по-енергични мерки, за да бъде принудено турското правителство да изпълни волята на великите сили.

На 12/24 септември Портата съобщила на Елиът, че е съгласна да спре военните действия на 20 сеп-

тември/2 октомври, но се отказва да сключи формално примирие при посредничеството на държавите. Три дена по-късно сръбският премиер Ристич изпратил до консулите нота с отказа на Сърбия да преустанови военните действия при тези условия. Белград държал чрез посредничеството на европейските държави да се сключи не просто, а официално (формално) примирие между двете воюващи страни, като се определи демаркационна линия между тях и срокът на действието на примирието се установи на шест седмици. Като довод се изтъквало, че при обикновеното преустановяване на действията, воюващите страни имали право да придвижват своите войски, което при конкретната ситуация облагодетелствало Турция. Тя използвала съществуващото примирие, за да увеличи армията си по фронтовете и почти да удвои силите си.

Освен това в нотата си министрите на Сърбия заявили, че могат да сключат дълготраен мир с Турция, само при присъединяване към княжеството на Босна и Стара Сърбия. На мир, без увеличаване на територията си, Сърбия щяла да се съгласи само при въоръжена намеса срещу нея на европейските държави. За разбиране на тази позиция, трябва да се отчита, че по това време сръбската армия е удържала успешно своите позиции и е излизала победител в почти всяко сражение с турските войски. Вероятно по-важно обаче е било обстоятелството, че съгласно Парижкия мирен

Турски запасни войски замивават от Цариград за сръбската граница по Одринската железопътна линия, сп. „Всемирная иллюстрация“ от 24 юли 1876 г.

договор Турция не е имала право да навлиза в сръбска територия.

На 20 септември/2 октомври станало известно, че Портата е отклонила условията за мир, предложени ѝ от Англия. Като аргумент за това свое решение, турското правителство изтъкнало, че изготвя контрапроект за реформи, с които ще даде големи права на всички свои християнски поданици. Тъй като реформите щели да се отнасят за цялата империя, било напълно безполезно да се говори за „административна автономия“

на Босна, Херцеговина и България.

Очевидно, че обяснявайки причините за отказа си, Портата е визирала проектът за конституция, който по това време е бил съставян под ръководството на Мидхат паша. Но тъй като това още не е било известно на широката публика, се счело, че приказките за бъдещите мащабни реформи е било блъф. Затова отрицателният отговор на предложените условия за мир се приел като оскърбителен за европейските държави-гаранти, защото изглеждал като отхвърляне на правото им да се месят

във вътрешните работи на Турция.

Руското правителство, очаквайки отказът, предварително сондираше мнението на Австро-Унгария и Англия за евентуален следващ ход, който трябвало да се изрази в употреба на сила, за да бъде накарана Турция да изпълни мерките, предложени от държавите-гаранти. Имайки предвид, че на Райхщадското съвещание Австро-Унгария изявила склонност да действа заедно с Русия при решаване на въпроса за славяните в Босна, Херцеговина и България, на 10/22 септември Александър II изпратил във Виена генерал-адютант граф Феликс Сумароков-Елстон със собственолично писмо до император Франц Йосиф. То било връчено на 12/24 септември и съдържало предложение, ако Портата откаже да приеме дадените ѝ вече от Англия мирни условия, да се осъществят едновременно следните действия: да се окупира Босна и Херцеговина - от австрийските войски, и България - от руските, а морски десант от съединена ескадра на Англия и Франция да заеме Босфора. Същото предложение било представено на 14/26 септември от руския посланик в Лондон граф Пьотър Шувалов на лорд Дарби.

И двете държави, потърсени за съдействие от Русия, отклонили предложението ѝ. От отговора на Франц Йосиф до Александър II от 21 септември/3 октомври се видяло, че Австро-Унгария не се задоволявала само с временната окупация на Бос-

на, а искала нейното присъединяване към империята, както било желанието на граф Андраши, изразено в Райхщадт. Англия пък се съпротивлявала на влизането на руски войски в България и на обединен морски десант в Цариград, тъй като виждала в тези действия възможност Русия да се намеси в борбата за владенето на турската столица и на Проливите.

3.2. Ултиматум на Русия и мобилизация на руската армия

Генерал Черняев възобновил военните действия на 15/27 септември. Това решение било предизвикано от непрекъснатото увеличаване на състава на турската армия. Портата използвала примирието, за да придвижи и реорганизира войските си по фронта.

Преценявайки, че силите на Сърбия няма да бъдат достатъчни, за да отбиват непрекъснато турските атаки, княз Горчаков започнал да настоява по-енергично за незабавното прекратяване на кръвопролитие. Великобритания, която преди отклонила предложението на Русия за морска демонстрация в Босфора, на 23 септември/5 октомври подкрепила искането за примирие, при условие, че то трае не по-малко от месец и предложила свикването на конференция за обсъждане на мирните условия. Предложенията на Лондон били приети от останалите държави-гаранти.

Убедена от доводите на Хенри Елиът, че Великобритания желае дейст-

вително да помогне на Турция при очертаващата се нейна конфронтация с Русия, на 1/13 октомври Портата съобщила на великите държави в Цариград, че признава по принцип възстановяването на мира със Сърбия и Черна гора на основание на старото статукво. Едновременно с това тя предложила на държавите да им предостави за преценка условията, изработени от нея за умиротворяването на Балканския полуостров. Турското правителство приемало също и искането за сключване на формално примирие със Сърбия, но с условие то да трае шест месеца.

На водещият преговорите Елиът било съобщено съдържанието на проекта за конституционни реформи, които да облагодетелстват цялото население на Османската империя, така както искали англичаните. Турското правителство държало също, по време на преустановяването на военните действия европейските държави да предприемат мерки срещу прилива на доброволци в сръбската армия, а на Сърбия и Черна гора да бъде забранено да помагат на жителите във въстаналите провинции.

Англия и Австро-Унгария приели идеята за шестмесечно примирие, но то било отхвърлено от Горчаков като необосновано по времетраене, тежко за изпълнение от Сърбия и Черна гора, и обременяващо цяла Европа в търговско и финансово отношение. Сърбия също не приела предложенията на Портата. Затова държавите-гаран-

ти се разбрали да настояват турското правителство да се съгласи на примирие, траещо два и половина месеца, на колкото била съгласна Сърбия.

Лорд Дарби в телеграма до княз Горчаков изразил съжаление, че предложеното шестмесечно примирие, напълно съответстващо според него на желаната цел, било отхвърлено. Затова той смъквал от себе си отговорността и се отказвал да предостави нови предложения. Като изразил съгласие да съдейства на другите държави в усилията им да възворят мира, той заявил, че си запазва пълната свобода на действията при нарушаването от когото и да било на правата и интересите на Великобритания. По този начин Англия предоставила воденето на преговорите в Цариград на Русия.

На 2/14 и 3/15 октомври при руския император Александър II, който по това време бил на почивка в Ливадия (Крим), се състояло съвещание, на което присъствали канцлерът Александър Горчаков, военният министър Дмитрий Милютин и посланикът в Цариград Николай Игнатиев. Разгледана била програмата за бъдещите действия след отказа на Турция да приеме условията за омиротворяването на Европа, предложени от Англия.

Княз Горчаков представил записка-анализ на ситуацията, в която били набелязани два пътя за по-нататъшни действия. Първият бил вече започнатият: да се осигури действи-

телно подобряване на положението на християните на Балканския полуостров, като им се предостави самоуправление на достатъчно широка основа, без да се променя политическия строй на Турция. Вторият път бил да се предизвика разпадането на Оманската империя, с последиците, които били вече дискутирани при Райхщадското съвещание и по които били постигнати някои договорености с Австро-Унгария.

Извършеният от участниците в съвещанието анализ довел до извода, че усилията, осъществявани от Русия в посока на обединяване на Европа за оказване на общнатиск върху Портата, завършвали с неуспех. Кабинетите на великите сили по принцип били съгласни, че е необходимо да се направи нещо за обезправените християни, но отхвърляли мисълта за извършване на принудителни действия спрямо Турция. Това поощрявало упорството на турците и те отказвали да изпълнят исканото от тях или пък се измъквали с обещания, които оставали без гаранции за изпълнението им.

Било заявено, че докато при тази ситуация другите държави можели да се ограничават на практика само с деклариране на съчувствие към онеправданите, Русия не можела да си позволи такова поведение. Щели да бъдат засегнати вековните ѝ традиции и постигнатата репутация на покровител, съюзник и защитник на единородците славяни и единоверците християни, намиращи се под

турска опека. Руският народ вече взел присърце тяхната съдба и той нямало да прости на своите водачи отказът им да помогнат на онеправданите.

Като че ли най-изгодно изглеждало Русия да започне война срещу Турция незабавно. Още повече, че в него момент турските войски била ангажирани с воденето на военни действия срещу Сърбия и Черна гора и въстаналите Босна и Херцеговина. Но докато още се водели преговорите и се говорело за мир, като при това предстояла международна конференция, не било ясно как ще реагират останалите държави. Нямамо и формален повод за скъсване на дипломатическите отношения с Турция.

В крайна сметка се решило посланик Игнатиев да се завърне в Цариград и да вземе водещо участие в мирните преговори на основата на английската програма, приета вече от Русия. В същото време трябвало да се демонстрира заплашително отношение към Турция и се мобилизира част от руската войска. Окончателното решение за по-нататъшните действия зависело от отговорите, които трябвало да се получат от Берлин и Виена, и от които трябвало да се изясни тяхното отношение към евентуални бъдещи военни действия само на Русия или съвместни военни действия на Русия и Австро-Унгария срещу Турция. Както обяснява Николай Игнатиев, генералният въпрос, който трябвало да бъде решен до ноември бил: „ще действат ли заедно с цяла Европа

за постигане на желания мир; ако се споразумеем с Австро-Унгария да започнем ли военни действия от пролетта на 1877 г.; или да обявим война на Турция още през ноември 1876 г.?”

Програмата за действие през следващите месеци била формулирана от княз Горчаков в следния вид:

„Освен войната, към която следва да прибегнем само в най-краен случай, изглежда, че най-реалното средство за противодействие срещу нерешителността, лошото предразположение и предразсъдъците на кабинетите е да им внушим опасения за възможността от самостоятелни действия. Ако се убедят в нашата решителност и готовност да постигнем, даже със сила и без чуждо съдействие, изпълнението на една умерена програма, възможно е държавите да се решат да я приемат и подкрепят и така да избягнат да ни оставят в единоборство с Турция и да възбудят обща европейска криза. Изглежда, това е последната възможност за мирен изход.

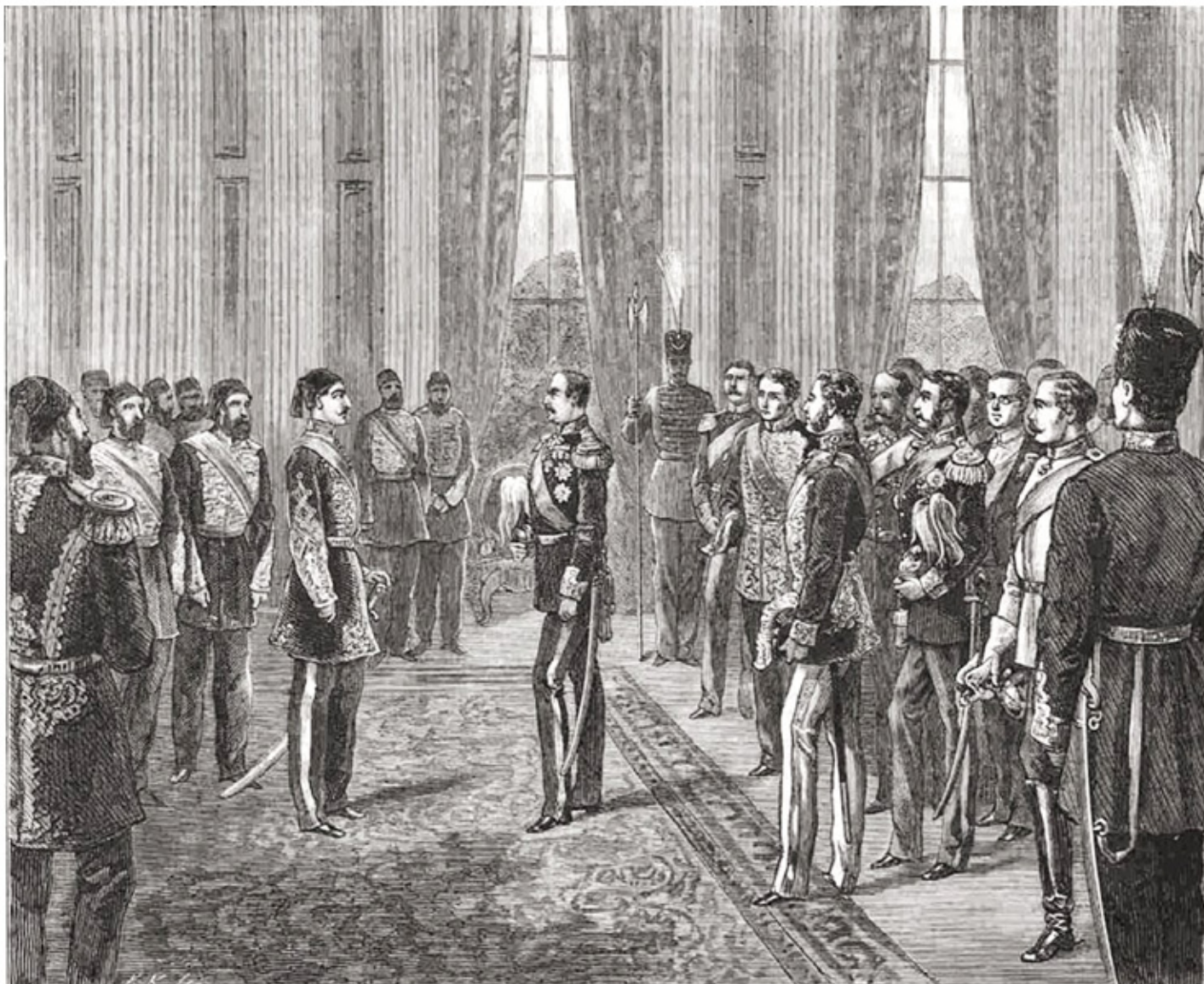
С тази цел, за да не предизвикваме Европа, е необходима умереност в нашите искания; но тези искания трябва да бъдат подкрепени от военни мероприятия, свидетелстващи за нашите твърди намерения, или да се споразумеем с кабинетите, или пък бързо да противодействаме на враждебната коалиция, в случай че мирното разрешение се окаже невъзможно.“

Решението на руското правителство

да извърши частична мобилизация на армията си не е целяло да има единствено сплашващ ефект. Очевидно висшите управници на Руската империя вече са предусещали, че при сложилите се политически обстоятелства в Европа бъдещата война с Турция е неизбежна. Затова се предвиждало извършването на мобилизацията да стане в края на октомври в ония части на Русия, където зимата би могла да затрудни бързото съсредоточаване на войските, за да могат в случай на нужда военните действия да започнат още през ноември. За целите на мобилизацията, в записката, съставена от княз Горчаков и барон Жомини, представена на съвещанието в Ливадия, е казано:

„Няма съмнение, че е жалко да се изразходват средства за мобилизация, без да сме убедени в неизбежността на войната. Но тези разходи няма да бъдат безплодни. Твърдата позиция, заета от нас, ще окаже силно влияние върху хода на мирните преговори, особено ако в същото време нашите искания бъдат справедливи и умерени. По такъв начин можем да избегнем тежката необходимост от война. А ако бъдем заставени да я започнем, то можем със сигурност да изберем удобния момент и да действаме с нужната бързина. Всички тези бележки се правят, като се има предвид, че ще има примирие и преговори за мир.

Ако не съумеят [Турция и Сърбия] да се споразумеят за примирие, а

Генерал-адютант Николай Игнатиев и членовете на руското посолство в Цариград се представят на султан Абдул Хамид II на 12/24 октомври 1876 г., сп. „Всемирная иллюстрация“ от 6 ноември 1876 г.

военните действия продължат и дипломатическото въздействие се окаже очевидно безсилно, и то тогава, когато заедно ще действуват шест държави, също така, както и когато бяха само три, императорският кабинет би получил достатъчно основание да се откаже от по-нататъшното продължаване на преговорите и да предяви своите окончателни проекти (ултиматум) пред Портата и държавите. Резултатът от тази решителна крачка би бил мир, отговарящ на нашите планове или не-

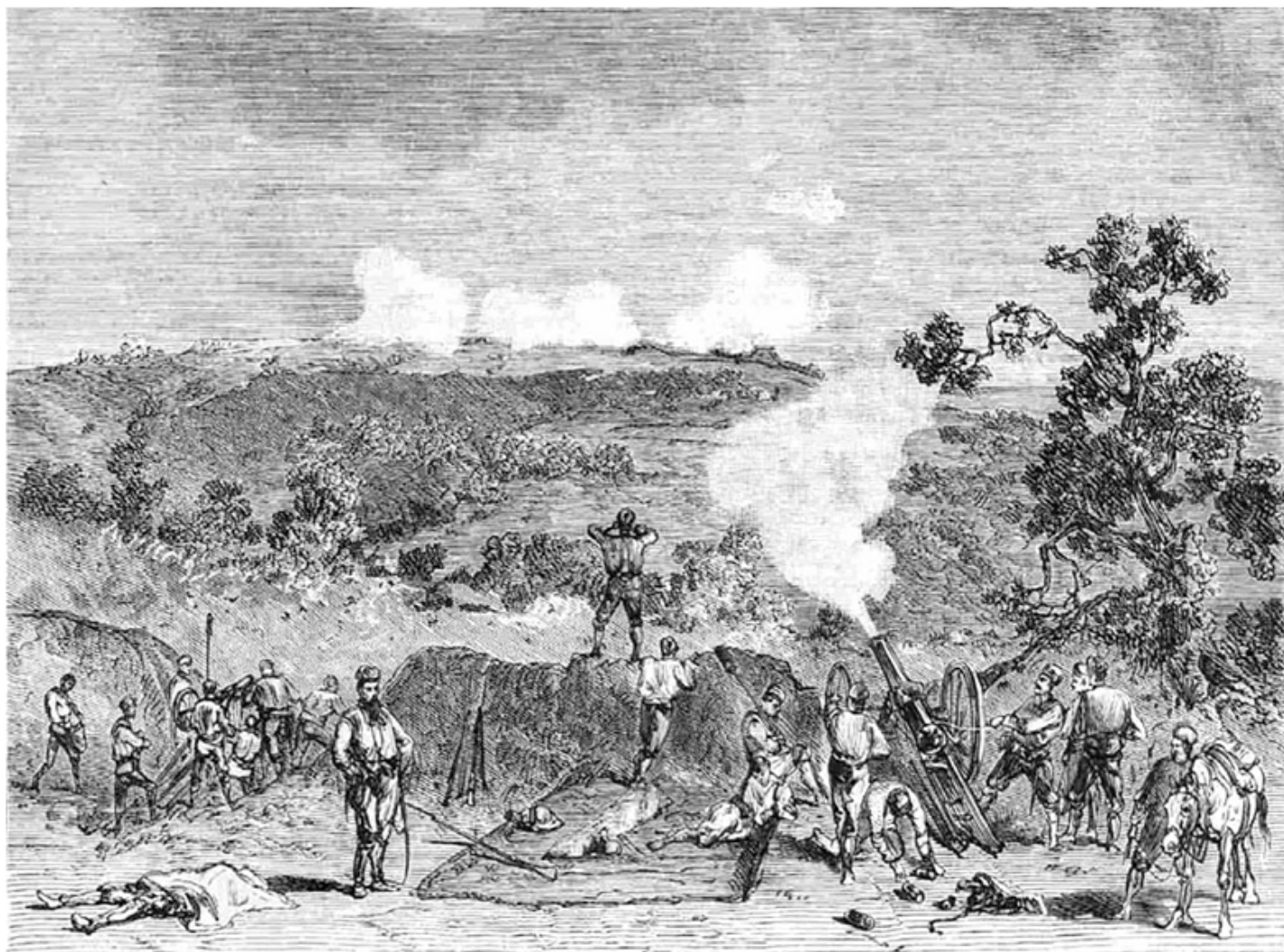
обходимостта, ако се споразумеем с Австро-Унгария, да изчакаме пролетта или в краен случай незабавно да започнем военните действия.”

На 4/16 октомври граф Игнатиев отпътувал от Ливадия за Цариград с инструкция - при несъгласие на участниците с руските идеи, направени на основа на „английските предложения“, той да напусне конференцията. Пристигайки в турската столица, руският посланик трябвало да връчи акредитивните си писма на 9/21

октомври, но представянето било отложено за 12/24 октомври. Политическите наблюдатели отчели, че едновременно със завръщането на Игнатиев, от Букурещ било получено съобщение, че княз Карл лично поел командването над румънската армия, която заела позиции на турската граница, под предлог, че осъществява есенните си маневри. От Атина пък съобщили, че гръцкото правителство се обърнало към европейските държави с меморандум, че не може да сдържа чувствата на хората, показващи враждебност към Турция. В същото време кралят на гърците, който очаквал в Триест среща с Франц Йосиф, внезапно и не-

чаквано се завърнал в Атина, без да се срещне с австрийския император.

Още при първата си официална аудиенция при Абдул Хамид Игнатиев изпълнил дадените му в Ливадия инструкции и твърдо поставил искането на руското правителство за незабавно прекратяване на кръвопролитие и установяване на мир, изгоден и за двете воюващи страни. Искането било подкрепено от Германия и Франция. След лични преговори на Игнатиев със султана, великия везир и министъра на външните работи, Портата съобщила, че по принцип била съгласна на примирие за шест седмици. Едновременно с това,

Сръбска батарея № 3 на позиция при Джунис, сп. „Всемирная иллюстрация“ от 6 ноември 1876 г.

обаче, турското правителство преценило, че преговорите с Русия могат да доведат до разширяване на войната и решило предварително да приключи със Сърбия и Черна гора. Затова турските сили се насочили от всички страни към двете княжества.

Армията на Абдул Керим паша на 16/28 октомври настъпила по всички сръбски позиции. На 17/29 октомври тя успяла да завземе Джунис, с което пред нея се откривал пътя към Белград. Това било последното място на Сърбия, което можело да се защитава. След него свършвали планинските клисури и започвала равнина, в която нямало никакви средства да се спре настъпващата турска армия. Положението на Сърбия станало критично. Княз Милан отпътувал от Белград за Делиград, конвоиран от руски офицери. Господстващото мнение било, че спасение можело да дойде, само ако Русия обяви война на Турция. В случай на най-малко протакане, Сърбия щяла да бъде изтрита от лицето на земята и славянското дело да загине.

Тогава дошла реакцията от страна на Александър II, който на 18/30 октомври с телеграма заповядал на своя посланик в Цариград: „да обяви на Портата, че ако тя в двудневен срок не приеме примирие, траещо шест седмици или два месеца, и ако незабавно не даде заповед за прекратяване на военните действия, то той (посланикът) с цялото посолство ще напусне Цариград и дипломатическите отношения ще бъдат

прекъснати“. Николай Игнатиев веднага предал ултиматума на турското правителство, и за да демонстрира решимост за изпълнение на заплахата в определения срок докрай, в следващите двадесет и четири часа опаковал вещите си, а имуществото на посолството било натоварено на кораб, който застанал в Буюк дере точно пред сградата на посолството.

На 21 октомври/2 ноември в един час през нощта руският посланик получил официалната нота на Портата, удовлетворяваща руските искания. В нотата се изразявало съгласие за сключване на двумесечно примирие, считано от предишния ден 20 октомври/1 ноември. На началника на отоманските войски била дадена заповед за незабавно прекратяване на военните действия на театъра на войната. Портата си запазвала правото да определи покъсно с Русия и представителите на останалите държави подробните условия относно това примирие.

За да бъде възприета заплахата сериозно от Турция, било решено да се обяви мобилизация на руската армия. На 19/31 октомври канцлерът княз Горчаков изпратил до руските посланици в чуждестранните държави циркулярна телеграма (почти веднага след това тя била официално публикувана), в която се казвало:

„Печалните събития, обагрили с кръв Балканския полуостров, направиха дълбоко впечатление на цяла Европа.

Правителствата, след постигането на съгласие, счетоха за необходимо в името на човеколюбието и общото благо да сложат преграда пред такъв развой на събитията. Те прекратиха кръвопролитията, настоявайки за сключване на примирие между двете воюващи страни и се разбраха да положат основите на мир, който би предоставил на християнското население необходимата сигурност срещу непоправимите злоупотреби на турската администрация и необуздания произвол на отоманските власти, осигурявайки с това избягването на периодичните възобновявания на кръвопролитията в Европа.

Императорското правителство се стремеше с всички сили към укрепване на единодушието между великите държави, имайки непрестанно пред вид, че по въпроса политическите интереси трябва да отстъпят място на по-възвишените интереси на цялото човечество и на спокойствието в Европа. То [правителството] ще насочи всички зависещи от него средства, това единодушие да доведе накрая до трайни, съществени последици, съгласувани с изискванията за справедливост и общ мир.

Но докато дипломатията води в продължение на година преговори, имащи за цел да доведат европейското споразумение до действителното му осъществяване, Портата се възползва от възможността да извика от дълбините на Азия и Африка тъмните сили на най-необузданите елементи

на ислямизма, да възбуди фанатизма на мюсюлманите и да смаже численото превъзходство на християнските народи, започнали борба за своето съществуване. Виновниците за ужасните избивания, справедливо възмутили цяла Европа, продължават да бъдат ненаказани, и в днешно време, следвайки техния пример, по цялото протежение на Османската империя се извършват пред очите на негодуваща Европа повторения на същите насилия и на същото варварство.

Предвид тези усложнения господарят император, обзет от твърдата решимост да преследва и да постигне с всички зависещи от него средства целта, предначертана от великите държави, прие за необходимо да мобилизира част от своята армия. Господарят император не желае война и ще направи всичко да я избегне. Но Негово величество в своята решимост няма да се спре, докато принципите за справедливост и човеколюбие, към които народът в Русия се е привързал с неудържима сила, не се сдобият с трайни гаранции за тяхното осъществяване."

Едва ли турското правителство е изпълнило исканията на Русия, опасявайки се от последващи военни действия от нейна страна. Реакцията на руското правителство е била разчетена вероятно с оглед да внесе смут в действията на европейските държави-гаранти, тъй като заплахата му би следвало да бъде подкрепена от тях. Съгласно Парижкия

мирен договор Турция не е имала право да нарушава границите на Сърбия без да има предварителното съгласие на всички велики държави.

Връчването на руския ултиматум на Турция накарало Англия да предприеме срочни мерки, за да отклони вниманието и не се стигне до съвместни европейски действия за санкциониране на нарушението на Портата. Затова на 23 октомври/4 ноември Дизраели изпратил циркулярна телеграма, с която уведоми, че английският кабинет кани великите сили на конференция в Цариград, като всяка страна бъде представена от двама пълномощници. Посочено било, че разискванията ще се водят по темите за независимостта и териториалната цялост на Османската империя, статуквото на Сърбия и Черна гора и даването на локална административна автономия на Босна, Херцеговина и България.

Няколко дена след това станало известно, че за специален представител на обединеното британско кралство на конференцията е определен маркиз Солсбъри, министър за Индия и колониите в кабинета Дарби-Дизраели. Назначението изненадало мнозина, тъй като маркизът, макар и член на правителството, не одобрявал някои от политическите възгледи и най-вече източната политика на Дизраели. Солсбъри дълбоко се възмущавал, че тази политика била в посока на запазване на властта на мюсюлманите над християните в Европейска Турция.

Не знаейки конкретните причини за назначаването на маркиза, политическите наблюдатели стигнали до извода, че това е станало по личното желание на кралицата и със съгласието на министъра на външните работи лорд Дарби (бихме добавили: а защо не и по негова инициатива?), даващи си сметка за опасното за спокойствието на английското общество туркофилско поведение на първия министър. Който, не закъснял да отвърне на удара, нанесен по неговия авторитет.

Изборът на маркиз Солсбъри станал известен на 27 октомври/8 ноември, а на следващия ден Дизраели произнесъл по време на традиционния годишен банкет при лондонския кмет, реч, изпълнена с високомерни нападки и открити заплахи към Русия. Той настоявал за необходимостта трудностите на изток да се решат на основа на клаузите от Парижкия мирен договор от 1856 г., гарантиращи целостта и неприкосновеността на Отоманската империя. И обявил, че Англия се противопоставила на вземането на въстаналите провинции от руските и австро-унгарските войски, тъй като това било нарушаване на договора. Дизраели се разгорещил по време на речта си и обявил, че Англия била напълно готова за война и щяла да я започне не за друго, а за да подкрепи справедливото дело.

С тези си думи английският премиер на практика зачеркнал всички дотогавашни заявления, че Портата повече не трябва да разчита на поддръжка-

та на Англия. В случая Дизраели направо заявил, че ако Русия като принудителна мярка спрямо упоритата Турция изпрати войски, които да заемат турските територии, то Англия с оръжие щяла да подкрепи „справедливостта“, която била на страната на Портата. Така английският министър-председател на практика окуражил турското правителство да бъде неотстъпчиво на предстоящата конференция, която вече станала неизбежна, за да се направи на нея опит да се потушат възникналите конфликти вече между великите сили.

Предизвикателните нападки към Русия, отправени в навечерието на Цариградската конференция, предизвикали гневен отговор от страна на руския император, който още на другия ден след речта на английския първи министър заявил, че ако предстоящата конференция не удовлетвори справедливите искания на славяните, то Русия щяла да бъде принудена да вдигне оръжие в защита на правата им. Александър II казал тези думи също във вид на реч, произнесена на 29 октомври/10 ноември в Москва, на прием на московското дворянство и обществото на града, състоял се в подкрепа на страдащите на Балканите. В речта си руският император отбелязал:

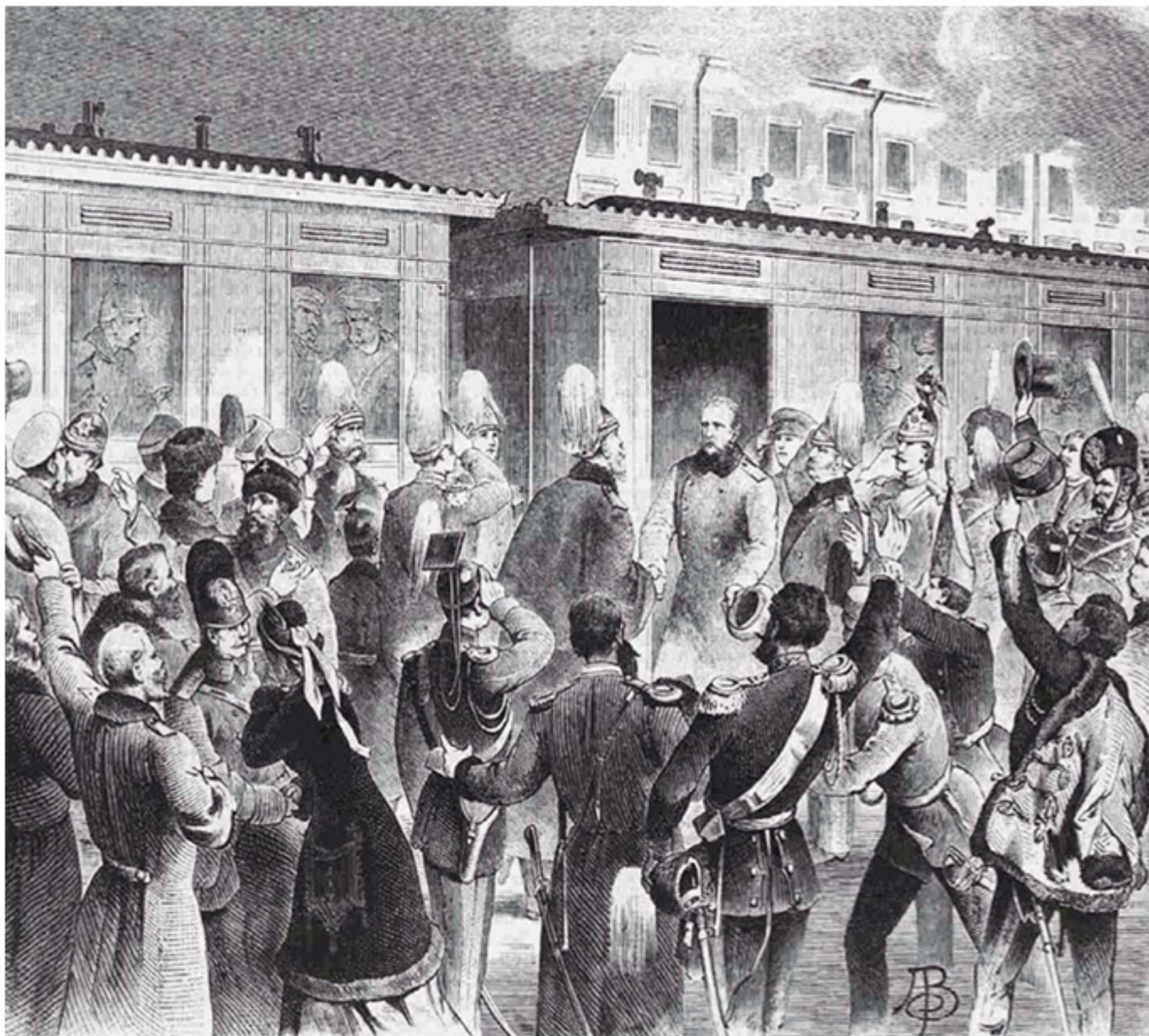
„Благодаря ви, господа, за чувствата, които вие желаете да ми изразите по случай настоящите политически обстоятелства. Те сега станаха поясни и затова аз съм готов да прие-

ма адреса ви с удоволствие.

На вас вече е известно, че Турция се подчини на моите искания за незабавно сключване на примирие, за да се сложи край на безсмисленото клане в Сърбия и Черна гора. Черногорците се показаха в тази неравна борба, както винаги, като истински герои. За съжаление, това не може да се каже за сърбите, независимо от присъствието в техните редици на наши доброволци, много от които заплатиха с кръвта си за славянското дело.

Аз знам, че цяла Русия, заедно с мен, взема най-живо участие в страданията на нашите братя по вяра и произход; но за мен интересите на Русия са по-скъпи от всичко и аз бих желал до край да щадя скъпоценната руска кръв. Ето защо аз се старая и продължавам да се старая да достигна по мирен път до действително подобряване на бита на всички християни, населяващи Балканския полуостров.

Тези дни трябва да започнат съвещанията в Цариград между представителите на шестте велики държави за определяне на мирните условия. Много искам ние да достигнем до общо споразумение. Ако това не стане и аз видя, че ние не можем да постигнем гаранции, които осигуряват изпълнението на това, което имаме право да искаме от Портата, то аз имам твърдото намерение да действам самостоятелно и съм си-

Главнокомандващият действащата руска южна армия великият княз Николай Николаевич замъква на 19 ноември/1 декември 1876 г. за Кишинев, сп. „Всемирная иллюстрация“ от 11 декември 1876 г.

гурен, че в този случай цяла Русия ще се отзове на призива ми, когато счита това за необходимо и честа на Русия го изисква. Уверен съм също, че Москва, както винаги, ще даде пример в това отношение. Да ни помогне бог да се изпълни нашето свято призвание.”

Мобилизацията на руската армия започнала на 1/13 ноември и приключила

чила за седемнадесет дена. Мобилизиран и съсредоточен в Бесарабия бил 4-ти армейски корпус. На 23 ноември/5 декември главнокомандващият руската действаща армия княз Николай Николаевич пристигнал в Кишинев с всички полеви управления и поел управлението на армията.

На практика в края на октомври -

началото на ноември 1876 г. Русия, Турция и Англия започват да се готвят за война.

Николай Игнатиев пише, че в началото на юли 1876 г. турските сили на Балканския полуостров според военните сведения на руския, френския и австро-унгарския посланици в Цариград, се разпределяли по следния начин: срещу Сърбия, от Видин до Ниш, били разположени от четиридесет и осем до петдесет хиляди души; към тях отивали подкрепления от София и Одрин - от двадесет и две до двадесет и шест хиляди души. В Северна България във Варна, Русе и Търново били раз-

положени от десет до осемнадесет хиляди души. Между Сърбия и Черна гора стоял корпус от двадесет и три хиляди души, към него отивали подкрепления от Солун в състав от три до единадесет хиляди души. Срещу южната граница на Черна гора, около Подгорица, били разположени тринадесет хиляди души. В Херцеговина действали от двадесет до тридесет и пет хиляди души, а в Босна - петнадесет хиляди души.

По този начин Турция имала редовна войска, съставляваща по-малко от двеста хиляди души, разхвърляни по целия Балкански полуостров. След обявяване на руския ултиматум

Мобилизация на руската армия, сп. „Всемирная иллюстрация“ от 11 декември 1876 г.

всички сили на Османската империя се раздвижили, чувствайки опасността надвиснала над нея. От този момент въоръжаването ѝ продължило с още по-голяма сила по цялата територия на империята. Войски се събирали и формирали в Мала Азия, Арабия, Египет, Тунис и пр.

Игнатиев привежда въпросните сведения, за да обоснове тезата си, че „ако към края на лятото на 1876 г. Русия се беше отказала от споразумението между трите империи... и беше поставила самостоятелно решителни искания към Портата, изпращайки макар сто и петдесет хилядна войска през Дунава към Търново, в подкрепа на Сърбия и преминавайки с не по-малко от сто-сто и петдесет хиляди души кавказката граница за едно бързо и неумолимо настъпление към Карс и Ерзерум и по-нататък към Босфора, то Турция щеше да бъде неподготвена и нямаше да бъде в състояние да се съпротивлява така продължително, както в 1877 г.“

След изявлението на Александър II, че ако не се стигне до общо споразумение за съдбата на християните в Европейска Турция, Русия ще действва самостоятелно, приготовленията на Турция за война претърпели известни корекции и се ускорили. „Още на другия ден след приемането на нашия ултиматум - пише Игнатиев за събитията в Цариград, - в Съвета на министрите при султана беше решено да се поръча голямо

количество патрони в Америка и Англия, снаряди в Магдебург, да се закупят достатъчно барут и оръдия, да се сформират до сто нови батальона и да се позволи вербуването на желаещи за постъпване в опълчението.“

На 1/13 ноември станало известно, че турски войски вече се струпват усилено в Шумен, където се сформирал укрепен лагер, готвещ се да посрещне евентуалната атака на руските войски, които се събирали в Кишинев. В Шумен трябвало да бъдат пренасочени 15 000 човека от армията на Дервиш паша, намираща се в Ниш. Пак към укрепления лагер в България се насочвали батальоните от Йемен, Дамаск и Халев, които вече пребивавали в Цариград. Турският брониран флот трябвало да бъде разделен на четири ескадри, от които една да остане в Босфора, друга да се отправи към Черно море и две да патрулират в Средиземно море. Малко преди започване на Цариградската конференция, на 22 ноември/4 декември станало ясно, че редовната турска войска от Босна е получила заповед се придвижи до Цариград и от там - също до Шумен.

Направило впечатление, че Портата се грижела да съсредоточи редовната си войска най-вече в България, оставяйки съвсем открита границата си с Австрия. С това си действие Турция сякаш намеквала на мюсюлманите в Босна и Херцеговина да стягат редиците си отсега и да не

разчитат, че редовна войска ще дойде да ги защитава, ако на австро-унгарски войски нахлуят в западните турски провинции.

Военни приготовления предприела и Англия. Известно количество английски войски били съсредоточени в Малта. На 17/29 октомври военното министерство изпратило група английски офицери да инспектират турските укрепления в Тракия и да проучат възможността за изпращане на английски въоръжени сили в Цариград. Всичко това се правело с цел да се набележат мерки, които трябва да се предприемат, „за да си осигури Англия постоянната окупация на двата бряга на Дарданелите - европейския и азиатския, в случай, че това се наложи“.

Използвана литература:

- 3.1. Европа срещу Турция в защита на християните:** 1. Сп. „Всемирная иллюстрация“, том XVI, 26 юния - 18 декабря 1876 г., бр. № 391 - № 416, с. 107, 122, 138-139, 158-159, 174-175, 178, 190-191, 210, 211-214, 226-227, 246, 399; 2. Н. П. Игнатиев. Записки (1875 -1878). С., 1986, с. 141, 159, 164, 168, 170-171, 186; 3. В. М. Хвостов. История дипломатии. Том II. М., 1963. - Антитурецкая кампания в Англии. Дизраэли и вопрос о судьбах Турции. (Използвана е електронната версия на книгата).
- 3.2. Ултиматум на Русия и мобилизация на руската армия:** 1. Сп. „Всемирная иллюстрация“, том XVI, 26 юния - 18 декабря 1876 г., бр. № 391 - № 416, с. 211, 227, 262-263, 283, 298-299, 338-339, 418, 442; 2. Н. П. Игнатиев. Записки (1875 -1878). С., 1986, с. 24, 141-142, 172-174, 175-183, 190-191, 193-194; 3. В. М. Хвостов. История дипломатии. Том II. М., 1963. - Русский ультиматум. (Използвана е електронната версия на книгата).

Конкурс:
„Трагедия и Слава – 100 г. от
Междусъюзническата война“.